

Управління культури Полтавської
обласної державної адміністрації
Полтавська обласна бібліотека
для юнацтва ім. Олесь Гончар

Батько української антропології та етнографії

До 170-річчя від дня народження українського етнографа,
антрополога, археолога Федора Кіндратовича Вовка

біобібліографічне досє

91 : 63.5(4Укр)6

Б30

Упорядник: Радутна Олена Григорівна

"Батько української антропології та етнографії": до 170-річчя від дня народження укр. етнографа, антрополога, археолога Ф. К. Вовка : біобібліографічне досьє / упорядник О. Г. Радутна; Полтавська обласна бібліотека для юнацтва ім. Олеся Гончара. – Полтава, 2017. – 32 с.

Біобібліографічне досьє присвячене вченому зі світовим іменем, антропологу, етнографу, археологу, народознавцю, громадському діячеві, просто винятковій особистості – Федору Кіндратовичу Вовку.

Видання адресоване бібліотекарям, вчителям, етнографам, краєзнавцям, студентам, учням-старшокласникам, молодим літераторам та широкому загалу.

- Обласна бібліотека для юнацтва ім. Олеся Гончара, 2017

Зміст

Передмова.....	4
З дитинства дорога у юність.....	5
Товариство "Громада" в житті вченого.....	7
Визнання здобує далеко від домівки.....	10
Творив для свого народу	16
Місце вченого в українській антропології.....	20
Петербурзький період життя.....	22
Батьківщина у серці вченого назавжди.....	26
Література про Ф. Вовка.....	30

Передмова

Його постать завжди буде на одному з перших місць у плеяді української інтелігенції кінця ХІХ – початку ХХ ст. Вчений дав власне визначення етнології як науки про народи, їх расовий склад і побут, яка охоплює не лише етнічний склад населення, історію народу та його культуру, але й фізіологічні, анатомічні та психічні особливості етносу.

Федір Вовк – це ціла епоха в історії української культури. Багаторічна наукова праця на теренах українознавства сприяла не лише формуванню його як вченого, але й вивела в ряди справжніх патріотів, які крок за кроком формували національну свідомість в умовах нестерпного гніту царського самодержавства. Його науковий доробок становить понад 200 оригінальних праць, більшість з яких не втратили свого значення і нині.

Завдяки Федорові Вовку українська археологія та етнографія початку ХХ ст. піднялась на один щабель з найрозвинутішими європейськими народознавчими науками того часу.

На ім'я Федора Вовка тривалий час було накладено суворе "табу", але воно, варте того, щоб його знали і пам'ятали сучасники. Українці, на жаль, недостатньо поінформовані про цю дивовижну особистість, тож варто надолужувати згаяний час.

Нині маємо змогу глибше осягнути постать видатного українського вченого Федора Кіндратовича Вовка. Його ім'я має посісти гідне місце поряд з такими видатними особистостями, як Пантелеймон Куліш, Іван Пулюй, Микола Костомаров, Володимир Антонович, Павло Чубинський, Іван Франко, Михайло Грушевський. Настав час належно поцінувати видатного вченого, який прославив Україну у світі.

Мета біобібліографічного досьє – нагадати, розкрити життя і діяльність Федора Вовка, незаслужено забутого нащадками нашої нації, якій він присвятив усе своє життя.

Використаний матеріал брався з публікацій журналів та газет, довідників, енциклопедій, збірників, які є в наявності в бібліотеці, матеріал не є вичерпним.

З дитинства дорога у юність

Важливою віхою в історії антропології, етнографії є діяльність одного з найяскравіших представників української науки XIX-XX ст. – Федора Вовка, який належав до блискучої плеяди громадських діячів і вчених, світогляд яких сформувався на хвилі національного піднесення в Україні пореформеної доби.

Федір Кіндратович Вовк (Волков) народився 17 березня 1847 році в селі Крячківці Пирятинського повіту на Полтавщині. Походив із старовинного полтавського роду козаків. Серед невтомних сільських трудівників та щедрої квітучої природи пройшло його раннє дитинство. Гострий допитливий розум не залишав поза увагою будні і свята односельців, їх побут, пісні, казки та легенди. Ця дитяча зацікавленість в зрілому віці трансформувалася в глибокий професійний інтерес до етнографії.

Його батько, Кіндрат Матвійович розповідав Федору про себе. Про те, що коли він досяг юнацького віку, його забрали до царської армії. Кіндрат Матвійович утік звідти, хоча, дочекавшись царської амністії для дезертирів, усе-таки пішов на службу. Аби вціліти, змушений був змінити своє прізвище на "Волков", більше того – дослужився до офіцера. Після служби батько повернувся на Полтавщину, де працював учителем, вихователем, економом в маєтках. Він запам'ятався Федорові освіченою, демократично налаштованою людиною. За свідченнями місцевих жителів, Кіндрат Вовк був людиною надзвичайної чесності та вирізнявся з-поміж односельців демократичністю поглядів на суспільно-політичне життя. Мати, Ганна Федорівна Арістова, походила з білоруської шляхти.

У Крячківці Федір Вовк прожив до 7 років. Родина Вовків, щоб вивчити синів Федора і Дмитра, переселилися в Ніжин. Освіту здобував у Ніжинській гімназії, а потім – у ліцеї князя Безбородька, який мав статус юридичного закладу. Можна з упевненістю сказати, що перебування саме в цих, на той час – найкращих, найавторитетніших навчальних закладах України благотворно вплинуло на подальшу долю Федора Кіндратовича.

Успіхи у навчанні, захоплення природничими дослідженнями переплітались із все міцніючим тяжінням до джерел народної творчості, української літератури та історії. Глибоко запав у душу юнака травневий день 1861 року, коли в Ніжині зупинялася скорботна процесія із тілом Т. Г. Шевченка. Тоді, біля домовини великого сина України, Федір Вовк поклявся самовіддано служити своєму народові, його безсмертній культурі.

За деякими даними, вочевидь, батько Федора мав і суспільний статус, і кошти, тому що у 1865 році зумів забезпечити навчання сина у Новоросійському університеті Одеси. Бажання присвятити себе науці і привело молодого Федора на природниче відділення фізико-математичного факультету. Тут він захоплюється красзнавчими дослідженнями, відвідує молодіжні гуртки з вивчення історії та культури краю.

Провчившись два семестри в Одесі, він у 1866 р. переводиться в Київський університет св. Володимира, який закінчив у 1871 р. Вивчає хімію, ботаніку, зоологію, пізніше порівняльну анатомію, анатомічну антропологію.

Загострене почуття соціальної справедливості, постійні зіткнення з проявами національних утисків не давали змоги зосередитись на студіюванні улюблених наук. Скоро студент Федір Вовк ближче знайомиться з ідеями українського національно-визвольного руху, демократичними поглядами найбільш передових своїх сучасників. Особливо приваблювала його діяльність на ниві національно-культурного відродження української київської Громади, що і стало однією з причин його переходу на навчання до Києва.

Перехід на навчання до Києва вніс чимало змін в його наукові уподобання. Подаючи неабиякі надії в галузі природничих наук, зокрема хімії, Федір Кіндратович від впливом В. Б. Антоновича і М. П. Драгоманова захоплюється народознавством, повністю віддається науковим студіям з етнографії, які цікавили його ще зі шкільної лави.

Потім юнак не лише почав опановувати науку, а й з молодецьким запалом "упрягся" у політичне життя тих часів. Що до цього було поштовхом – сказати важко. Мабуть, усе таки козацькі гени.

Київське студентство того часу полонила гуртківщина: читання заборонених книжок, знайомство з новітніми теоріями й течіями, зв'язки з іншими містами й навчальними закладами. Федір Вовк охоче засвоював праці народників, слухав лекції з політекономії, студіював Маркса. Із гуртка "гав" (так жартома називали дівчат-відвідувачок), який постав із почину Федора Вовка, склалась ціла когорта "молодої громади", яка не тільки збирала народну творчість (пісні, казки, оповіді), упорядковувала словник живої української мови – цікавилася історією, звичаями й обрядами України, захоплювалася революційною роботою.

По різному склалася доля у випускників. Федір учинив справді сучасне дослідження, присвячене хлорофілу (в перекладі із грецької мови – "зелений листок"). Цей барвник зеленого кольору, що його мають рослинні клітини, під час фотосинтезу поглинає світлові промені й перетворює їх у живі хімічні сполуки, зокрема порфірін (у перекладі – "багрянний"), який містить у собі атом магнію.

На факультеті чомусь не порадили дипломантові обороняти цю, безумовно, дисертаційну тему. Та знаменно те, що той "хлорофіл" згодом, за десять років, дав перший поштовх до світового відкриття та винаходу, здійсненого Сергієм Подолінським.

Молодому талановитому науковцю пророкували майбутнє великого вченого в рідній Україні, але справжнє визнання він здобуде далеко від домівки.

Товариство "Громада" в житті вченого

Випускник університету Федір Вовк залишається жити в Києві, де працює на посаді помічника ревізора губернського секретаря в канцелярії Контрольної палати, водночас багато сил віддає роботі в Південно-Західному відділі Російського географічного товариства. Ця робота не задовольняла його, і він, щиро віддався київській "Громаді", до якої належав уже з 1872 р., цілком перейшов на вільний хліб. "Громади" – це осередки української інтелігенції, що провадили національно-культурну і громадсько-політичну працю в другій половині XIX й на початку XX століття у межах Російської імперії. Метою діяльності товариства було збереження та розвиток мови, звичаїв і вподобань українського народу.

Серед революційної молоді Києва Федір Кіндратович швидко здобув авторитет завдяки своїй енергійності, рішучості, неабияким організаторським здібностям. За його безпосередньою участю були встановлені зв'язки між Київською і Одеською Громадами, пропагувались ідеї українофільства серед демократично настроєної інтелігенції Одеси. За дорученням організації Федір підтримував

зв'язки і листувався з революційно-демократичними гуртками ряду міст Росії, Галичини, Буковини, спілкувався з однодумцями Відня та Женеви у справах видання нелегальної літератури.

У 1872 р. Федір Вовк одружився з Христіною Іванівною Васнєвською (1858-1907), племінницею В. Антоновича, яка теж працювала в київському осередку "Громада".

Значна частина громадівців працювала на низовому рівні в установах земського та місцевого самоврядування, до діяльності "Громади" було залучено сільську, наукову, вчительську інтелігенцію. На початку 70-х років удалося "прорватися" на сторінки періодичних видань і до виробничих потужностей видавництв. Федір Кіндратович стає одним з найактивніших помічників Павла Чубинського в організації та проведенні перепису населення Києва 2 березня 1874 року.

У червні 1874 року "Громада" підпорядкувала собі газету "Киевский Телеграф" філософа університету Сильвестра Гогоцького, якою в суті заправляла його дружина Євдокія. Біля видавничого керма став "Комітет дванадцяти". В газеті друкувалися культурно-просвітницькі статті, а також дописи на робітничу тематику. До редакції писали знані громадяни: М. Драгоманов, М. Зібер, С. Подолинський, Ф. Вовк, Ю. Цвітківський та інші. Їхні науково-публіцистичні, демократично-проникливі виступи прикрашали сухуваті сторінки цієї трибуни. Робітничі теми порушував власник

псевдонімів "Новостроенский", "Новостроенко", "Н-О" та "Н" (це був Федір Вовк).

Громадівці відзначали шевченківські свята, організовували художні виставки тощо. Разом з М. Драгомановим, В. Антоновичем, Т. Рильським, П. Чубинським, П. Житецьким Федір Вовк бере участь в організації недільних шкіл, виданні літератури українською мовою, збиранні етнографічних матеріалів.

Вчений є одним із фундаторів "Південно-Західного відділу Російського географічного товариства" – провідного українського центру на Наддніпрянщині у 70-х роках XIX ст. У 1875 і 1876 роках були видані два томи "Записок" Південно-Західного відділу Російського географічного товариства. У 1874-1875 рр. видано двотомну збірку українських історичних пісень.

Коли Федір Вовк розпочав свою громадську і наукову діяльність, імперська влада Росії ініціювала чергову хвилю переслідувань занадто "знахабнілих" українців на теренах усієї держави. "Громаді" одразу ж "приліпили" підозру в "антидержавності", доноси у Санкт-Петербург пішли потоком. Головне звинувачення: "вони хочуть вільної України у формі республіки з гетьманом на чолі". І вже у 1875 році указом Олександра II було створено комісію, яка дійшла висновку, що "допустить отдельную литературу на простонародном малороссийском наречи значило бы положить жесткое основание для убеждения в возможности отделения, хоть и в далеком будущем, Украины от России". Царський Емський указ 1876 року зробив неможливим будь-який український рух.

Члени "Громади" доручили М. Драгоманову вести пропаганду української справи за кордоном, за дорученням він заклав у Женеві друкарню для видання української нелегальної літератури. Із київських громадян найбільше й безвідмовно допомагав Михайлові Петровичу Федір Вовк. Він влаштував збір матеріалів в Україні та передачу їх за кордон, залучив до цієї роботи багатьох дописувачів, переважно з учителів. Тож і не випадково "Громада" призначила його підсобником Драгоманова в Женеві. Ще 8 вересня 1876 року "консул України в Європі" отримав повідомлення з Києва: "Ми збирались із приводу "Громади". Вовк виїде тижнів через 2 або 3, тут його замінить Подолинський і Ф. Винниченко".

Федір Вовк наприкінці зазначеного місяця відбув до Швейцарії із дружиною й малолітнім сином начебто "для вивчення шкіряного виробництва", а певніше – з метою виконання редакційних завдань у Драгоманова. Йому було доручено готувати матеріали для збірників "Громади" й редагувати це видання. За безпосередньою участю Вовка створювалася хроніка українського життя на підставі газетних, усних і письмових повідомлень.

Перша книга неперіодичної "Громади" з'явилася друком у 1877 році, за рік вийшло "Переднє слово", де підносились ідея федералізму (союзної держави, яку утворюють кілька національних об'єднань, що поряд зі спільними, мають власні законодавчі, виконавчі, як правило, судові органи).

Цього ж року в Празі Федір Вовк організує мініатюрне видання "Кобзаря" Т. Г. Шевченка (один примірник видання зберігається у Полтавському краєзнавчому музеї). За словами І. Франка, "сеї мініятурований "Кобзарчик" зробив свого часу велику сенсацію в Галичині і певно тисяча примірників була перевезена до Росії, бо його примірник можна було сховати в кишені камізельки...". Також розпочав роботу над створенням "Захлявного Кобзарика", до якого увійшли лише заборонені твори великого поета. Мало хто знає, що Федір Вовк був упорядником усіх прижиттєвих видань "Кобзаря" Тараса Шевченка. Як історик літератури залишив помітний слід, особливо в праці "Т. Г. Шевченко і його думки про громадське життя" під псевдонімом Сірко, яка стала першою докладною характеристикою громадсько-політичних поглядів Т. Г. Шевченка. Постать Кобзаря Федір Вовк порівнював із постаттю Христа та називав його Апостолом України.

За кордоном Федір Кіндратович витримав лише до середини 1878 року. Зупинившись по дорозі на Україну у Львові, він познайомився з І. Франком та М. Павликом, з якими в майбутньому часто стикатиметься не тільки на суспільно-політичному полі, а й на ниві дослідництва. Протягом 1899-1905 років він видав, спільно з І. Франком та М. Павликом, "Етнографічні збірники" та "Матеріали до українсько-руської етнології". У збірнику "Матеріали до українсько-руської етнології" вчений надрукував програмну статтю під назвою "Деяко про теперішній стан і завдання української етнології", в якій дав оцінку тогочасного стану етнології, визначив завдання і шляхи її розвитку. В цьому ж виданні публікувалися і створені ним програми наукових досліджень в галузі народознавства та збирання відомостей з культури та побуту.

Також подальше всебічне творче спілкування єднало Ф. Вовка з І. Франком. Воно полягало в співпраці в НТШ, редагуванні народознавчих часописів, обміні науковими надходженнями, їх популяризації – задля того, щоб, за словами Франка "розпочався якийсь живіший рух у нас". Особливо наголошував Франко на необхідності популяризації етнографічних праць серед молоді.

Краєзнавча спрямованість ранніх та наступних праць Ф. К. Вовка набувала особливого значення в умовах, коли національна політика царського самодержавства була спрямована на нівелювання української національної культури, заборону рідної мови та протидію багатовіковим народним традиціям.

Активна діяльність громадівців викликала переслідування з боку царського уряду, багатьох громадівців було репресовано, заслано в різні кінці імперії.

Визнання здобуте далеко від домівки

Федір Кіндратович Вовк, всіма своїми думками та почуттями в Україні перебуваючи, бере на себе важку місію – зв'язати українську науку з французькою і стає на довгі часи чи не єдиним містком, через який наукові думки Західної Європи доходять до нас і навпаки.

Л. Чикаленко

Важко було йому пізнати Київ через два роки відсутності. Повернувшись туди, встиг заснувати таємний політико-освітній гурток, підпорядкувати втечу з київських в'язниць кількох революціонерів-народників. Серед визволених був Антон Ляхоцький, з яким Федора Кіндратовича єднала особиста дружба. Місто вирувало: розгорталася революційна робота, й водночас посилювались переслідування з боку царської охранки. Федір Вовк швидко зазнайомився з народниками, був утаємничений у їхні справи, хоча не виступав із ними за одно й не схвалював терор як засіб боротьби. Під час судового процесу над революціонерами він мав стати свідком. Прокурор із вдачею ката вкрай заплутав його на допиті. Відчувши внутрішній неспокій Федір Кіндратович зникає з міста. Вранці на його помешкання налетіла жандармерія, щоб арештувати втікача, але було пізно.

Він дістався до Одеси, щоб звідти морським шляхом перебратися до Румунії. Зненацька, цілком випадково, був схоплений разом з іншими та зумів переконати переслідувачів, що вони його вважають не тією особою, яка їм потрібна, й так промовисто це доводив, що над ним зглянулись і відпустили. Наступного дня підозрілий відплив у невідомому напрямку. Коли невдовзі з Києва наказали будь-що розшукати й посадити Волкова, то його і слід прочах. Тоді жандарми забрали дружину з двома дітьми – п'ятирічним Володимиром і другим сином-немовлям Юрієм. Після суду її вислали до В'ятки.

Так Федір Кіндратович Вовк уникнув жандармських лабет на батьківщині. Через Прут переправившись до Румунії, зійшовши на берег у Добруджі, він познайомився з мостобудівниками. Вони його зустріли, вже голомозого, без вусів і бороди, вимастили соком кавуна голову, щоб не вирізнялися своєю білизнаю серед їхньої засмаги, й він непомітно опинився в місті. Матеріально доводилося нелегко (у Добруджі Вовк заробляв розфарбовуванням селянських возів), але наукової діяльності не залишав.

Звідти пройшов пішки сімнадцять верст до Галацу. Якийсь час мешкав у Тульчі (1879). А познайомившись із молдавським революціонером Земфіром Арборе-Раллі почав міркувати, як би заснувати йому в Румунії українську друкарню. Свій намір він заходився здійснювати, перебравшись на початку 1880 року на місце постійного проживання у Плоєшті.

Федір Вовк у 1881 році переселився до Бухареста. Румунський період його життя, головною ознакою якого було вивчення українських поселень у Румунії, самоосвіта, замальовування національних типів. Також збирає фольклорні та історичні матеріали про перших просвітителів Київської Русі Кирила і Мефодія, про боротьбу з турками і татарами, народні пісні і перекази про переселення запорожців за Дунай. У кінці 1882 р. переїжджає до Женеви в будинок М. П. Драгоманова.

Брат Дмитро, залізничний службовець у Києві, добився, щоб Христині Вовк полегшили утримання на засланні. Вона невдовзі осіла з дітьми в Астрахані, а в листопаді 1883-го – вже у київських родичів. Хоч як чоловік кликав дружину за кордон, вона не мала сил зважитися на цей крок. А Федір не міг і мріяти про батьківські пороги, бо на нього чекала в'язниця. Так і зосталася родина в розлуці на все життя.

Перебуваючи за кордоном, Федір Кіндратович постійно був у матеріальній скруті, дуже відчував ностальгію за батьківщиною. Він живе у друзів і знайомих, дає уроки дітям емігрантів, перекладає наукові статті. Працює над дослідженням про весільні звичаї, яке було згодом видане в Болгарії і Франції. Він публікує в "Київській Старовині" під псевдонімами "Кондратович" і "Лупулеску" історико-етнографічні нариси стосовно українських вірувань та обрядів.

У Женеві велося вченому не з медом. Один лише раз вибрався він у Кларані на верхів'я гір. Побував у деяких італійських містах. А весною 1887 року вперше відвідав Париж.

Всі ці роки співпрацювали вони з Михайлом Драгомановим. Жили душа в душу. Та зненацька між ними мовби пробігла чорна кішка. Забулися спільні злидні й успіхи, безробіття й невсипущі ночі, радощі й недуги. Їх наче розмежувала прірва, яку не здолати. І закоханий у Париж із першого погляду, помічник Драгоманова квапиться до французької столиці.

У 1887 році вчений оселяється в Парижі – тогочасній столиці антропологічної науки. Попри бідність та нужду, він багато і наполегливо навчається в Антропологічній школі при Сорбонні. Він дедалі більше відходить від політичної діяльності і глибше занурюється в науку: вивчає історію Київської Русі, цікавиться проблемами походження печенігів, половців та інше. Саме тут він остаточно сформувався як дослідник – представник антропологічної школи, діяльність якої ґрунтується на синтезі антропології, порівняльної етнографії та археології. Стає членом Паризького антропологічного та історичного товариства. Там же прослуховує курси

лекцій з етнографії, доісторичної антропології, соціології та багатьох інших суміжних дисциплін.

У перші роки перебування Ф. Вовка в Парижі, судячи з бібліографії, він публікує небагато статей. Не все, очевидно, ввійшло в список його праць з тих дописів, про які Вовк згадує в листах до Франка як співробітник Історичного і Географічного бюлетенів у Парижі, де він працював над українською тематикою. Відомо, що вчений був у дружніх стосунках з французьким географом Реклю. На початку 1998 р. виявлено 42 статті Ф. Вовка, які не потрапили до його бібліографії. Усі вони присвячені Україні, її діячам, героям та визначним місцям.

Якраз у цей період за рекомендацією І. Франка Федір Вовк став автором багатьох статей про Україну до чеської енциклопедії "Ottov slovník naučný". 15 березня 1888 р. у листі до редактора Іван Франко високо оцінив Ф. Вовка як визначного українського письменника, етнографа, знавця наддунайських країн. "Якщо б Ви бажали ширше представити літературу, історію і етнографію русько-українського народу, – пише він до видавця, – то я б міг би організувати для цієї мети праці, залучаючи до них коло знайомих мені українських істориків, етнографів, лінгвістів і літераторів". 16 квітня Франко пише Ф. Вовку листа, в якому перераховує теми статей. Притому Іван Франко просив писати українською мовою, а він, переклавши, сам висилатиме до Праги. В особистому архіві Івана Франка в Києві було виявлено автографи цих статей Ф. Вовка, у тому числі досить велика про свого вчителя В. Антоновича.

Особливе місце серед його праць займають рецензії-огляди нової археологічної та етнографічної літератури, яка з'являлась в Росії. Він рецензує книги Д. Багалія, М. Біляшівського, Д. Анучина, В. Городцова, В. Антоновича, В. Ляскоронського, І. Смирнова та інших. Популяризуючи досягнення російських і українських вчених-народознавців.

У 1889 році вийшла друком його збірка "Малороссийские песни", у якій відгукнувся на працю Каро, що була опублікована в чеському журналі. Каро присвячує своє дослідження українським пісням, подаючи ноти популярних пісень і їх музичну обробку. Він порівнює Україну з величезним хором, що об'єднаний спільною піснею. Автор підкреслює, що кожна дитина в Україні від народження чує пісню, співає з дитинства і ось вам – співак. Така стаття не могла не зворушити Ф. Вовка, і він вміщує відгук на неї. Ця публікація вченого не потрапила до бібліографії його праць.

Водночас, як паризький кореспондент, вчений готував матеріали для київської газети "Жизнь и искусство". Федір Кіндратович гарно зарекомендував себе як мистецтвознавець. В газеті "Жизнь и искусство" він опублікував великий матеріал під назвою "Художественные выставки в Париже", де професійно охарактеризував декілька художніх виставок.

Також написав дослідження про дерев'яні церкви. У роботі "Старинные деревянные церкви Волини" автор порівнює старовинні дерев'яні церкви на Волині, Київщині і Поділлі з спорудами Східної Галичини. В той час, наголошував він, коли пам'ятникам Східної Галичини притаманна найбільша

архаїчність, на Лівобережжі і Київщині, де відбувалися важливі політичні події життя України, прикладом вищого розвитку українського церковного стилю може бути чудово вписана і зображена Миколою Макаренком Покровська церква у Ромнах, перенесена 1908 р. у Полтаву і знищена в часи останньої світової війни.

Вже в 1890 р. завдяки Ф. Вовку починають налагоджуватися наукові зв'язки між Україною і Францією, зокрема обмін літературою, публікації Ф. Вовка у Львові і Парижі, запрошення українських вчених для виступів у Сорбонні та ін.

Федір Вовк рекомендує Івану Франкові двох паризьких студенток, які хотіли познайомитися зі Львовом та українським віденським товариством "Січ". У червні 1891 р. за ініціативою Ф. Вовка у Сорбонні на курсах професора Марселя Дюбуа відбувся звіт галичанина Григорія Величка про географію Галичини і Буковини. Величко подав географічну характеристику Галичини і Буковини, їх кліматичний опис, флору і населення. Звернув увагу на те, що статистика не може мати великого наукового значення, бо спеціально допускаються великі натяжки з боку поляків. Лектор підкреслив, що сіль і нафта – це основні природні багатства Галичини, які перевищують вартість всіх добутоків корисних копалин Австрії. Виступ Г. Величка був на той час першою ластівкою наукових взаємин між Францією і Україною.

До Парижа часто навідувались знайомі і родина Вовка. Влітку 1891 р. приїздили В. Антонович та його дочка Ірина, через яку Федір Кіндратович відправив передачу для І. Франка.

З серпня по жовтень 1891 р., впродовж трьох місяців, вчений жив в Іспанії, тут він зібрав матеріали про давнє населення Іспанії – басків.

У квітні 1891 р. Федір Вовк опублікував у паризькому журналі "Melusine" велику статтю про побратимство "La Fraternisation", проілюстровану відомим тепер зображенням (ще скіфського часу) про побратимство. "Горілчані брати", "Названі браття", "Добре братство – краще багатство", "При добрій годині – усі побратими, а при лихій – нема і родини" та інші приказки, взяті із збірника М. Номиса, були написані латинськими літерами, але по-українськи. Переклад цієї статті був опублікований і у Львові.

1893 року в Парижі вийшла книга Ле-Браза про французькі легенди. Ф. Вовк публікує рецензію, у якій високо оцінює її як повний і прекрасно згуртований збірник бретонських легенд, вірувань і звичаїв, що належить до описів смерті, похорону, загробного життя.

Федір Кіндратович допомагав іншим дослідникам друкувати твори фольклору та їх праці у Парижі. Дочка М. Драгоманова Ліда вивчила болгарську мову і перекладала болгарські легенди французькою мовою. Пізніше вона надсилала переклади Ф. Вовку, який друкував їх у Парижі. Таким чином український вчений сприяв розвитку болгарської фольклористики. Ф. Вовк довгий час був співредактором європейського видання "Криптадія", де часто друкував фольклорні матеріали. Іван Франко

та В. Гнатюк надсилали у Париж сороміцькі анекдоти та пісні, а Федір Вовк здійснював коректуру, щоб цим прискорити видання.

У 1895 р. Федір Вовк опублікував некролог на смерть М. Драгоманова, який помер того року. Уже після смерті Михайла Петровича вчений подає свої документи до Міністерства освіти Болгарії, сподіваючись на посаду завідувача університетською кафедрою загальної етнографії, яка мала відкритись. Але з цього нічого не вийшло. Міністерство не побажало відкрити кафедру, і вченому довелося забрати документи назад, незважаючи на прекрасну рекомендацію чеського вченого Любора Нідерле.

1899 року він стає членом Наукового товариства імені Т. Шевченка, в якому за його ініціативою було засновано Етнографічну комісію. Світове визнання принесла вченому надзвичайно цікава, але, на жаль, і досі не опублікована в Україні робота – "Шлюбний ритуал та обряди на Україні". У цій монографії автор всебічно висвітлив основні етапи весільного церемоніалу, склад його учасників, обряди та звичаї, народнопоетичну творчість, символіку, регіональні особливості. Одночасно він порівнює весільну обрядовість східних слов'ян і народів інших країн, зокрема Франції, Німеччини, Ірландії, Іспанії, Італії, Туреччини, Індії, Японії, Америки. Ця ґрунтовна розвідка про слов'янське весілля українською мовою була надрукована значно пізніше, у 1927 році, і то лише в Празі, в Інституті імені Драгоманова. В його архіві зберігається величезна колекція опублікованих і рукописних матеріалів весільної обрядовості майже всіх народів світу різних часів.

Весільна обрядовість українців і слов'янських народів проходить "червоною ниткою" в наукових дослідженнях Ф. Вовка. В 1890 р. в Софії вчений опублікував велику працю "Свадбарские обреды на славянските народы", у 1895 р. в Петербурзі – "Свадебные обряды в Болгарии", а 1911 р. вчений видає "Программу для собирания сведений о свадебных обрядах у великорусов и инородцев Восточной Сибири". Шлюбна обрядовість займає великий підрозділ у його підсумковій праці "Етнографічні особливості українського народу".

Студіює праці визначних вчених Манувріє, Топіара, Ерве, Амі, Летурно, які ґрунтуються на синтезі антропології, порівняльної етнографії та археології, працює у "Школі вищих досліджень", "Антропологічній школі", "Музеї історії природи" під керівництвом видатних природознавців Брока, Тейлора, Галлі.

Саме в паризький період остаточно сформувався науковий світогляд Ф. Вовка. Він став послідовником еволюційної школи, до якої належали Е. Тейлор в Англії, Адам Сміт в Америці, П. Брока, Л. Манувріє, А. і Г. Мортільє у Франції, Д. Анучин і М. Ковалевський у Росії. Завдяки своїм дослідженням у галузі загальної антропології, Ф. Вовк став в один ряд з православними вченими.

На працях Федора Кіндратовича позначився вплив соціологічної думки, зокрема течії структурного функціоналізму Е. Дюркгейма, праці якого він не тільки читав, але й знав вченого особисто, часто консультуючись з різних

наукових питань. Суть теорії полягала в тому, що соціальні явища залежать від середовища, тому необхідно досліджувати причини цих явищ та зв'язки фактів і явищ або функції. Звідси походить і назва функціоналізм. Еміль Дюркгейм запровадив термін "колективна свідомість", користувався також терміном солідарність.

У творчості Федора Вовка тривалий час визначальною була проблема співвідношення соціальної та ліберальної ідей. 1902 року він друкує статтю "Російська соціологічна школа та категорія можливості", яка ознаменувала його рішучий перехід на позиції лібералізму. Про необхідність поєднання соціальної ідеї з ліберальною йдеться в роботі "Держава правова та соціалістична", де право розглядається в контексті соціальних наук і обґрунтовується розуміння філософських засад правової держави.

З 1902 по 1905 роки Федір Кіндратович на запрошення І. Мечникова викладав слов'янську та порівняльну етнографію, а також антропологію та археологію в Російській вищій школі суспільних наук у Парижі. Для слухачів Російської вищої школи суспільних наук він викладав теоретичні курси "Основи антропології", "Порівняльна етнографія", "Антропологічні особливості слов'янського населення Європейської Росії". Курс "Основи антропології" складався з 32 лекцій і визначав місце антропології в системі знань про людину, предметне коло і завдання антропології, методіку досліджень.

Федір Кіндратович визначив місце антропології в системі інших наук, предметне коло її завдань, методи досліджень, співвідношення з суспільствознавчими науками. Особлива увага приділялася аналізу різних культурних явищ в процесі їх розвитку за матеріалами "порівняльної етнографії". З цією метою практичні заняття зі студентами відбувались у етнографічному музеї в Трокадеро. Понад 41 % слухачів цієї школи були вихідцями з "південного краю" – України.

В особі Федора Кіндратовича Мечников знайшов доброго порадики і помічника в усіх своїх починаннях. "Тих, хто знав, як скрутно жилось Вовку на чужині щодо матеріальних обставин, взагалі вражала та бадьорість і енергія, якими він тоді відзначався в науковій роботі та громадських справах", – згадував П. Стебницький, який познайомився з вченим у 1990 р. у Парижі.

Скромний, урівноважений, Федір Кіндратович відзначався принциповістю і високою порядністю, був вимогливим до себе та тих, хто його оточував. Завдяки щедруму таланту і працелюбності, вчений ще за життя здобув міжнародне визнання. Він мав стійку репутацію серйозного європейського вченого, користувався великою пошаною у колег.

Одержавши прижиттєве міжнародне визнання, Федір Вовк на Україні до нашого часу залишається маловідомим вченим, що сталося внаслідок замовчування та таврування його імені. Праці Ф. Вовка не публікувались, а його погляди подавались в перекрученому трактуванні і піддавались нищівній критиці.

Творив для свого народу

Федір Вовк один вартий цілого інституту
етнографії – скільки він зробив за своє життя.

І. Гончар

Основним зацікавленням молодого вченого була етнографія. Він досліджував українські обряди, орнаменти, народні назви лікарських рослин та їхнє застосування у медицині, про що видав низку доповідей та статей.

Вперше дослідник авторитетно заявив про себе в 1874 році, коли взяв активну участь у проведенні III Археологічного з'їзду, де виступив з доповіддю про українські вишивки, орнаменти та їх походження. Він проаналізував особливості українського орнаменту, його геометричні, рослинні і тваринні різновиди і, полемізуючи з критиком Стасовим, висловив припущення, що подібні орнаменти, характерні для мистецтва багатьох народів, розвивалися паралельно. Схвальні відгуки були стимулом для подальшої праці в цій галузі. Тоді ж він працює над своїм оригінальним дослідженням з етнографії – "Програмою Південно-Західного відділу Російського географічного товариства для збирання відомостей з етнографії".

На з'їзді вчений мав можливість познайомитися із визначними вітчизняними "світилами" – Олексієм Уваровим, Петром Лошкарьовим, Дмитром Іловайським, Миколою Костомаровим, а також з іноземними вченими – Альфредом Рамбо, Ф. Ромаром, М. і О. Колларами, Луї Леже і іншими.

Влітку 1875 та 1876 р. вчений працює в археологічних експедиціях у Київській і Волинській губерніях під керівництвом свого вчителя В. Антоновича. Подорожує до Болгарії, де досліджує етнографію та історію українського населення, на цю тему пише ряд праць "Задунайська Січ за місцевими спогадами та оповіданнями", "Русские колонии в Добрудже..." та інші, які друкуються в "Киевской старине", а в "Русской мысли" публікується нарис "Экономические заметки о Болгарии".

У перших нарисах Ф. Вовк поєднав критичну науковість, широку документалістику і різноманітність методичних підходів. Вони мають неабияку історичну цінність, бо вперше в українській історіографії висвітлюють життя від зруйнування Запорізької Січі (1775) аж до початку 80-х років XIX ст.

Аналітичне осмислення літератури німецькою, польською та румунською мовами з історії заселення Добруджі та використання спогадів, оповідань, деяких документів дало змогу Ф. Вовку показати більш-менш правдиву картину життя січовиків за Дунаєм.

Часто подорожуючи до Добруджі, Федір Кіндратович заносив до записних книжок найрізноманітніші етнографічні, історичні, статистичні відомості, робив малюнки, занотовував розповіді, свої враження. Паралельно

він вів щоденник, який проливає світло на ці записи.

Щоб ознайомитися з етнографічними та археологічними колекціями, відвідує музеї Відня, Рима, Неаполя, Берна, Женеви, Парижа.

У серпні 1900 р. відбувся Міжнародний конгрес доісторичної археології і археологічної антропології. На конгресі Федір Вовк прочитав реферат "Індустрія у неолітичних знахідках на Україні" та звіт Михайла Грушевського про передісторичне грибовище.

Пише низку праць з порівняльної етнографії – нового в той час у Європі методу систематизації, класифікації та наукової обробки етнографічного матеріалу. Відомо, що до появи праць Ф. Вовка українська етнографія була простим описом особливостей народу, в якому переважало захоплення лінгвістикою та фольклором і нехтувався матеріальний побут.

Серед численних етнографічних праць Федора Вовка – розвідки про народні назви рослин, сільські ярмарки та їх значення, народний орнамент, побратимство. Самобутній оригінальний матеріал, зібраний українським вченим, сягає європейського значення. Саме такий матеріал з широкого кола питань матеріальної та духовної культури українців – мисливства, рибальства, скотарства, землеробства, засобів пересування, їжі, будівництва, одягу та обрядів, і пощастило зібрати Федору Вовку.

Згідно із уявленнями послідовників французької антропологічної школи, витоки матеріальної і духовної культури сучасних народів варто шукати в технологічних традиціях і світогляді їхніх предків. У рефератах та виступах на наукових форумах Федір Вовк не лише пропагував досягнення археологічної науки в Україні, а й висловлював оригінальні міркування, не уникав гострих дискусій.

На працях вченого позначився вплив біологічного напрямку європейських етнографічних шкіл, впровадження природничо-наукових методів. Людина стала в центрі уваги і досліджувалась комплексно з використанням методів різних наук – природничих і суспільних. Іноді закони розвитку природи автоматично поширювались на розвиток людського суспільства. Як еволюціоніст, Федір Вовк деякою мірою дотримувався "дифузійністської школи" в етнології, яка, по суті, заперечувала еволюційний, поступовий розвиток культури, визнаючи лише її переміщення з однієї царини в іншу, реконструюючи шляхи її поширення в просторі і часі. На працях Ф. Вовка позначився вплив німецького вченого Фрідріха Ратцеля, який рух явищ культури ставив в залежності від природничо-географічних умов та від пересування етносів. Ф. Ратцель був родоначальником вчення про так звані "культурні кола". Дотримуючись його, Ф. Вовк також вважав, що зміни в господарському побуті в Україні йдуть з півдня на північ.

Обмеженість дифузійністської школи полягала в тому, що вона надавала перевагу зовнішнім впливам і применшувала чи навіть заперечувала власний розвиток етносу та явищ культури, однак послідовники дифузійнізму дослідили і вказали шлях поширення культурних явищ, і в цьому їх велика заслуга. Федору Кіндратовичу належить ініціатива уніфікації методів досліджень, застосування комплексних студій із широким залученням

етнографічних пам'яток, а не тільки фольклорних, як це практикувалось до нього.

У 1905 р. дослідження Ф. Вовка були присвячені бойкам Східної Галичини та Угорщини. Він відвідав Загреб, лемківські оселі в Бачці. На цьому дослідження не закінчились, він продовжував їх в 1906 р. після переїзду до Петербурга. Всюди він не тільки встановлював наукові зв'язки, а й постійно підтримував їх, про що свідчить п'ять з половиною тисяч листів у його архіві.

Найбільшою перемогою ученого є відкриття ним у 1908 році нині всесвітньовідомої верхньої палеолітичної стоянки біля села Мізин на Чернігівщині. Під час розкопок під керівництвом вченого були знайдені неперевершені шедеври мистецтва кам'яної доби: унікальний браслет на пластині з бивня мамонта, стилізовані жіночі статуетки. На Міжнародному антропологічному з'їзді у Женеві, саме там учений виступив з доповіддю про Мізинську палеонтологічну стоянку первісної людини. Ця доповідь мала настільки глибоке наукове обґрунтування, що повністю полонила присутніх. Той з'їзд відбувся під іменем Федора Вовка, і наприкінці науковець отримав нагороду премією Кана.

В еміграції вчений узяв на себе важку ношу популяризатора України та її культурних надбань: активно публікує в зарубіжних наукових виданнях численні розвідки, в яких знайомить Європу з нашою самобутньою культурою, етнографією і висвітлює її з точки зору західноєвропейської науки. Водночас він у численних статтях у російських та українських виданнях публікує український матеріал і вказує на його всеєвропейське значення, переконливо доводячи, що тільки тоді українська археологія та етнографія стануть на справді науковий ґрунт, коли українські вчені переконаються у її здобутках у Західній Європі й не будуть голослівно тішитися зі своєї самобутності.

Федір Вовк мав на озброєнні найпередовіші методи у галузі антропології та етнографії, він був взірцем вченого, який поєднував практичну роботу під час розкопок в експедиціях з дослідженнями у науковій лабораторії. Як згадував його учень, археолог та культуролог Л. Чикаленко, його обурювали антинаукові "досліди", що їх проводили вчені з імператорської археологічної комісії, які "науку повернули в звичайне шукання скарбів, золота для прикраси Ермітажу, і до них часто звертався... словесно, і на наукових зборах, і друком, благаючи їх принаймні не нищити при своїх "дослідах" кістяків людських та звірячих, які можуть дати природознавству величезної ваги матеріал".

Вчений працював також в галузі історії літератури, архітектури, мистецтва, публіцистики. Як природознавець, Вовк підготував до друку, за прибралим прізвиськом А. Яструбець, виклад українською мовою одного із розділів енциклопедії "Життя тварин" Альфреда Брема – "Ведмеді" (вийшов 1879 року).

Федір Кіндратович Вовк був послідовником прогресивної еволюційної наукової школи. Глибоко вивчивши передову західноєвропейську науку, він застосував її досягнення в дослідженнях з вітчизняної етнографії, антропології, археології. Здобутки вченого і в наш час мають всесвітнє значення.

Федору Вовку належить певний внесок у розвиток історичного мовознавства. Не випадково Б. Грінченко висловив йому щиро подяку за співпрацю над IV томом "Словаря української мови".

З 1894 року починається листування Федора Кіндратовича з Борисом Грінченком, що жив тоді в Чернігові. Цензурні утиски в Україні спонукали письменника взятись за переклади творів А. Данте, Ф. Петрарки, Д. Боккаччо. Знаючи, що немає можливості опублікувати ні свої власні праці, ні переклади, Б. Грінченко, однак, не полишав праці.

Найголовнішою науковою проблемою вченого серед багатьох інших, була проблема визначення місця українців серед народів світу (в етнографічному, антропологічному, та культурному аспектах). Впровадження науково-обґрунтованих програм, введення систематизації, типологізації та класифікації в етнографії, археології, антропології, постановка питання збереження культурної спадщини і впровадження його на практиці в життя (організація музеїв, комплектування фондів та колекцій), дослідження етнічного складу населення України і Росії, експедиції та розкопки, створення наукової школи послідовників – такі проблеми та питання були винесені вченим на порядок дня в період зародження та становлення цих наук. Деякі з цих проблем вченому вдалось розв'язати або визначити шляхи їх вирішення.

Головним здобутком вченого була репрезентація України та її наукових досягнень у Європі і світі, встановлення міжнародних наукових зв'язків. Перебуваючи за межами Батьківщини понад сорок років, вчений усе життя присвятив саме Україні.

Місце вченого в українській антропології

"Федір Кіндратович Вовк, усіма своїми думками та почуттями в Україні перебуваючи, бере на себе важку місію – зв'язати українську науку з французькою і стає на довгі часи чи не єдиним містком, через який наукові думки Західної Європи доходять до нас і навпаки."

Л. Чикаленко.

У кінці 90-х років Федір Вовк серйозно зайнявся антропологією. За активної підтримки вченого Луї Манувріє підготував докторську дисертацію "Скелетні видозміни ступні у приматів та в людських расах", присвячену еволюції стопи мавпи та людини в процесі антропогенезу. Після її успішного захисту здобув ступінь доктора природничих наук Сорбоннського університету. 1900 року за цю докторську дисертацію одержав премію Російської Академії наук.

Дослідники відзначають, що починаючи із 60-х років XIX століття з'явилися окремі статті і невеликі за обсягом книжки, присвячені опису фізичних рис людей із різних областей України, однак лише праці Вовка спиралися на ґрунтовну теоретичну підготовку і ретельно зібраний матеріал.

За неабиякі наукові успіхи Паризьке антропологічне товариство нагородило українського дослідника великою медаллю П. Брока та щорічною премією Г. Годара.

Ще під час перебування за кордоном Вовк доклав чимало зусиль для організації антропологічних досліджень на території України, діставши підтримку з боку французьких учених. Перший крок у цьому напрямі він зробив 1903 року, коли на запрошення М. Грушевського – голови Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка у Львові – провів антропологічні виміри 726 осіб – мешканців Галичини, Закарпаття та Буковини.

Дослідження в західноукраїнських землях, що входили до складу Австро-Угорщини, Вовк продовжив і в наступні роки. Згодом вони склали основу великої праці "Антропометричні дослідження українського населення Галичини, Буковини й Угорщини" (1908), де вперше була висловлена думка про належність українців до виділеної Й. Денікером "великої південної групи велико-рослих і темних брахіцефалів, які він називає адриятицькою і яку з антропологічного погляду можна б було назвати просто слов'янською".

Предметом найбільшого зацікавлення вченого стає антропологічно-етнографічне дослідження населення України, що відображене у фундаментальних дослідженнях: "Антропологічні особливості українського народу" та "Етнографічні особливості українського народу" (1916), які й донині зберігають свою неперевершену наукову цінність. За нарис "Етнографічні особливості українського народу", а також за антропологічні дослідження Федір Вовк отримав золоту медаль Російського географічного товариства та звання доктора "honoris cause" від Петербурзького

університету. У своїх антропологічних дослідженнях Федір Вовк дійшов висновку, що українці становлять окремий тип, відмінний від суспільних слов'янських народів. І доводив це у своїй праці "Етнографічні особливості українського народу". Він уперше різнобічно досліджував український побут, традиції і науково обґрунтував висновок, що український народ із етнографічного боку являє окрему цілість. Усе це є підставою твердити, що українська територія була заселена здавна і мала розвинену культуру.

У ній розглянуто найрізноманітніші види господарської діяльності українського народу, знаряддя праці, засоби пересування, типи поселень, народне будівництво, одяг, харчування, особливості громадського та сімейного побуту, вірування, звичаї і обряди, народні знання. Ця праця визначила місце і роль українців у колі високорозвинених європейських народів, вона сприяла піднесенню їхньої національної свідомості і навіть за часів, коли ім'я видатного ученого замовчувалося, була чи не єдиним джерелом українознавства. У діаспорі ця праця стала підручником в українських школах.

На підставі аналізу варіацій антропометричних та антропоскопічних ознак у більш ніж 40 територіальних груп учений дійшов висновку щодо відносної антропологічної однорідності українського народу. "Українці, – писав він, – є досить одноманітне плем'я, темноволосе, темнооке, вище за середній зріст чи високого зросту, брахіцефальне, порівняно високоголове, вузьколице, з рівним і досить вузьким носом, з порівняно короткими верхніми та довгими нижніми кінцівками".

Сукупність цих ознак Вовк назвав українським антропологічним типом, зауваживши, що відхилення від нього загалом незначні і спостерігаються лише на "скрайках" етнічної території українського народу. На його думку, українці належать до так званої адриатичної, або динарської раси, ознаки якої поширені переважно серед південних і частково західних слов'ян – сербів, хорватів, чехів, словаків.

Використовуючи різноманітні джерела, від археологічних до сучасних йому теоретичних праць, Федір Вовк вперше в українській етнографії так докладно і аналітично описує матеріальну і духовну культуру українського народу.

Наукові концепції вченого, які довели фізичну, мовну, побутову і духовну спорідненість всього, роз'єданого на той час українського народу від Карпат до Слобожанщини і від Полісся до Кубані, засвідчили, що український народ є окремим, самостійним, давнім народом, обґрунтували право української нації на історичність і рівноправне існування серед інших народів світу. Ці наукові концепції актуальні і в наш час і протистоять сьогоднішнім спробам штучного роз'єднати український народ.

Формуючи висновки щодо народної культури, видатний етнограф наголошує, що український народ на всій території являє собою одну етнічну спільноту, відокремлену з-поміж слов'янських народів, а в етнографічному ладі свого життя українці мали значну кількість старовини, які доводять, що вони не підлягали глибоким зональним впливам. Таким чином, своїми

науковими розвідками Федір Кіндратович Вовк переконливо доводить, що "українці – окремий, відмінний від сусідніх слов'янських народів, антропологічний тип, що має цілком оригінальні етнографічні особливості".

Висновки Вовка були неоднозначно зустрінуті представниками московської антропологічної школи, очолюваної Анучиним. У той же час вони надовго визначили напрями пошуків українських учених – І. Раковського, А. Носова, С. Руденка, Р. Єндика та ін.

Федорові Вовку судилося підняти вітчизняне палеолітознавство (від грец. палеоліт – "кам'яний вік") на світовий рівень. Усупереч сталим поглядам учений запропонував переглянути вік Кирилівської стоянки доби верхнього палеоліту, відкритої у 1899 році В. Хвойкою на околицях Києва. На думку Михайла Грушевського, "особливо цінні були його наукові розвідки про кам'яну культуру Київської околиці й палеолітичні знахідки Кирилівської вулиці, неолітичні становища й оселі з мальованою посудом (так звану Трипільську культуру)". Вчений критикував відкривача цієї культури Хвойку і за помилкові висновки щодо її походження, і за неправильну методику ведення археологічних розкопок. Після бурхливої дискусії на сторінках археологічних видань, більшість тогочасних російських учених погодилися із Федором Вовком.

Крім того, Федір Кіндратович був одним із провідних дослідників Трипільської культури. Вовк і більшість майбутніх дослідників довели, що трипільці прийшли на терени сучасної України з території Балкан і Подунав'я і не є предками українців.

Петербурзький період життя

Після оголошення царської амністії 1905 року в Російській імперії вчений отримує можливість повернутися на батьківщину. Та не змігши працевлаштуватися у Львові, Києві чи Катеринославі, науковець змушений був їхати до Петербурга, у грудні цього ж року вчений приїжджає.

З 1905-1918 рр. він жив і працював у Петербурзі. У 1906-1907 рр. Федір Вовк був одним із перших викладачів Вільної вищої школи ім. Лесгафта і Педагогічної Академії Ліги Освіти у Петербурзі (1907-1912). З 1907 року він стає приват-доцентом антропології Петербурзького університету, а згодом доцент Петербурзького університету, президент Антропологічного товариства, дійсний член Археологічного і Географічного товариства Росії, заступником голови Товариства допомоги українським студентам Петербурга. Але маючи такий великий науковий авторитет у світовій науці, повернувшись до Росії, працює лише на посаді приват-доцента в університеті. У Росії не визнавалися наукові ступені, здобуті за кордоном, а тому Федору Вовку доводилося працювати на цій посаді. І лише 1917 року йому було присвоєно ступінь доктора. Завдяки його зусиллям антропологія

почала викладатися у Петербурзькому університеті як наука.

26 січня 1907 р. на засіданні деканату фізико-математичного факультету Ф. Вовк прочитав дві пробні лекції на здобуття звання приват-доцента. Маючи великі знання та прекрасні педагогічні здібності, вчений блискуче витримав екзамен і був допущений до викладання. Важливо було те, що університет надавав йому великі можливості для наукової роботи. При університеті функціонувало Антропологічне товариство, лабораторії, архіви. Та й саме оточення професорів Миколи Введенського, Володимира Палладіна, Миколи Римського-Корсакова й інших сприяло науковим дослідженням.

За словами Д. Анучина : "Петроградський університет зобов'язаний йому першою науковою постановкою викладання антропології". За дуже короткий термін (10 років) у вельми тяжких умовах Федір Кіндратович фактично створив свою наукову школу. Він виховав цілу плеяду послідовників, серед них П. Єфименко, А. Носов, М. Рудинський, С. Руденко, Л. Чикаленко, О. Алешо та інші.

Федір Кіндратович був одним із засновників Вільної Вищої школи при Біологічній лабораторії, директором якої був П. Лесгафт. 10 січня 1907 р. відбулось засідання Ради, де обговорювалось питання про її створення та початок занять. Планувалось розпочати заняття 13 січня, був складений план лекцій та розклад занять на майбутній навчальний рік. Ф. Вовк викладав на соціальному та педагогічному відділеннях. Тут зібралися кращі наукові сили Петербурга: Євген Тарле, М. Ковалевський, М. Туган-Барановський та багато інших.

Також він працює консерватором (хранителем) етнографічного відділу Музею Олександра III (Російський імператорський музей), дослідницькі доручення якого виконував ще з 1903 р. На посаді хранителя (впорядника) Антропологічного та Етнографічного відділів музею він спочатку опрацьовує зібрані ним колекції, а згодом, упродовж 12 років, розбудовує музей, збагативши його українськими матеріалами. Він виїжджає з експедиціями до Галичини та інших регіонів України для зборів польових матеріалів. Також відвідав Чернігівську, Волинську, Херсонську губернії, побував на Кубані й Таманському півострові. Зібрані ним експонати покладено в основу сучасної української колекції музею етнографії у Санкт-Петербурзі. Зберігаються там і численні архівні документи, пов'язані з етнографічною діяльністю вченого. У столиці Росії він створює Українознавчий центр і свою наукову школу, яка утвердилась на ціле ХХ століття.

В Петербурзі Федір Кіндратович почав роботу над матеріалами, зібраними в попередніх експедиціях, і невдовзі виступив з двома доповідями – "Карпатські українці-бойки" та "Карпатські русини-гуцули".

Вчений підтримував зв'язки з Францією. Разом з Сергієм Руденком він побував на конгресі французької Асоціації наук в м. Діжоні та на VII конгресі доісторичної антропології Франції в м. Німі. Повернувшись до Петербурга, вони виголосили доповіді про роботу цих конгресів. 10 листопада 1907 р. Вовк виступив перед науковою громадськістю Петербурга

з повідомленням "Про знахідку нового палеолітичного скелету у Франції".

З 1910 р. Ф. Вовк (Волков) – редактор "Ежегодника Русского антропологического общества" при Петербурзькому університеті.

У 46-річного Федора Кіндратовича закохується вдвічі молодша німкеня Олександра Реммельмаєр. Вони сходяться, але сім'ю Вовк не збирається із нею створювати. "Знайшлася людина, що хоче жити з тобою, – пише йому перша дружина Христина, – то живіть на здоров'я". 1907-го перша дружина помирає від сухот. Федір Вовк вдруге одружується на Олександрі Реммельмаєр. Дружина народжує вченому двох дітей Юрія і Галину, потім вони живуть у родичів і знайомих у Румунії, в Україні, Москві. Особисте життя вченого не склалося.

З Географічним товариством його пов'язувала давня наукова співпраця ще з київського періоду його життя. Вдалось, нарешті, відновити роботу українського відділення товариства, яке було закрито ще 1876 році. 23 вересня 1911 р. на засіданні етнографічного відділу Російського географічного товариства Ф. Вовк зробив повідомлення про книгу М. Висоцького "Очерки нашей народной медицины". Цим він продовжив свої дослідження в галузі народної медицини, які починав ще в студентські часи.

В 1911 р. у журналі "Живая старина" вчений опублікував програму збирання весільних обрядів, підготовлену ним завданням Російського музею. Вона містила 43 запитання і більше стосувалася "іногородців", бо включала такі питання, як отримання женихом калиму, запрошення на весілля ворожбита, право першої ночі, левірат (обов'язок брата одружуватися з вдовою померлого). Варто зауважити, що Федір Кіндратович дуже цікавився народами Сибіру й Далекого Сходу, збирав колекції та листувався з вченими, які займалися цією тематикою.

Величезну роботу як наукову, так і організаційну, вчений проводив у Комісії для вивчення родового складу Росії. За його участю були розроблені і розіслані в усі куточки країни спеціальні анкети, запитальники. Зібрані внаслідок цього матеріали послужили базою для глибоких наукових висновків і узагальнень. Водночас Федір Вовк став одним з упорядників "Географічного нарису Російської імперії", редактором кількох наукових журналів, співпрацюючи з такими визначними вченими як О. О. Шахматов, В. І. Вернадський.

Поряд з науковою роботою Ф. Вовк веде активну громадську і суспільно-політичну діяльність. З початком Першої світової війни він організовує в Петрограді Український лазарет для поранених і військовополонених.

Професор Вовк підтвердив свій, високий професійний рівень захистом у 1917 р. ще однієї докторської дисертації у Петербурзькому університеті. Перебуваючи в постійному творчому пошуку, вчений практикував комплексний підхід у вивченні людини та її культури, який полягав у поєднанні методів різних наук, зокрема, антропології, археології, етнографії. Його методика створення етнографічних експозицій знайшла застосування в практиці багатьох краєзнавчих музеїв України, відкрила можливості для

формування цінних колекцій не лише в провідних музеях, а й провінційних краєзнавчих осередках. Невтомний науковець мріяв на основі своєї унікальної колекції матеріалів заснувати на Україні спеціалізований науковий заклад, який би став справжнім центром народознавства.

Величезну роботу проводив вчений після повернення з-за кордону в Російському географічному товаристві. Особливо проявилися його організаторські здібності в комітеті XI Міжнародного географічного конгресу, що відбувся в Петербурзі в серпні 1916 р. До конгресу Ф. Вовк разом з Семеновим-Тянь-Шаньським та іншими розробили план південно-західної екскурсії, яким передбачався огляд іноземними гостями Полтавського земського музею і колекції Скаржинської.

Особистість Федора Вовка була особливо привабливою для молоді. В Петербурзькому університеті навколо нього сформувалась справжня школа. Причому, до своїх учнів він ставився як мудрий педагог – з щирою батьківською приязню, але разом з тим, і серйозною вимогливістю до їх наукових праць.

Студенти університету, слухаючи курси Ф. Вовка, відчували у викладі лектора "дух французької школи". Вчений відрізнявся цікавою педагогічною рисою: дуже швидко допускав своїх учнів до найвідповідальнішої роботи, звертаючи найбільшу увагу на загальну природознавчу освіту. Федір Кіндратович вважав студента готовим до антропологічних студій тільки тоді, коли слухач добре освоїв практичні роботи з хімії та порівняльної анатомії. Його учні ще зі студентської лави відряджалися у самостійні етнографічні, антропологічні та археологічні експедиції. До того ж, за словами сучасників, він охоче ділився своїми знаннями і думками з кожним, хто виявляв яку-небудь зацікавленість. Така комунікативна риса полегшувала зближення вченого з молоддю і давала можливість з легкістю знаходити йому співробітників для наукових планів.

Серед учнів професора Вовка були такі визначні українські вчені і громадські діячі, як Іван Раковський, головний редактор "Української Загальної Енциклопедії" (1930-1935), професор Сергій Руденко, громадсько-політичний діяч і археолог (член Української Центральної Ради) Левко Чикаленко, П. П. Єфименко, Г. Я. Бонч-Осмоловський, Д. О. Золотарьов, А. З. Носов. З особливою вдячністю згадував прослухані лекції свого вчителя М. Я. Рудинський.

Наукові досягнення Ф. Вовка були високо оцінені Францією. 29 листопада 1916 р. уряд цієї країни нагородив вченого високою нагородою – орденом Почесного Легіону – за досягнення в науці та розвиток зв'язків між Францією та Росією.

Батьківщина у серці вченого назавжди

"Українська стихія в удачі Хведора Кіндратовича була дуже сильна, і її не могло ослабити двадцятип'ятилітнє перебування в західній Європі. ... в приложені до наукової сфери рафінувались у постать дослідника – позитивіста. Його фах, пов'язаний з студюванням народної творчості, ще більше зміцнив у нім національну стихію".

За спогадами В. Стебницького

У 1900 р. вчений виступив одним з організаторів Всесвітньої виставки в Парижі, де ним було підготовлено етнографічні та археологічні експозиції. Окрім фотографічного етнографічного матеріалу з терену всієї України, на виставці були серія гончарних виборів з Опішні. Ці речі представлені в розділі "Російське село", частково були розкидані поміж іншими виробами різних народів, що населяли Росію. Однак, вони відразу привертали до себе увагу і добре розкуповувалися. Так що незабаром довелося привезти додаткову партію опішнянської кераміки, яка тоді здобула всесвітню славу.

При створеному на Всесвітній виставці міжнародного університеті до складу якого увійшло п'ять секцій (французька, англійська, німецька, американська і російська), Федір Вовк протягом кількох місяців читав лекції з порівняльної антропології і спеціальних дисциплін з проблем етнографії окремих народів, зокрема слов'янських. На російській секції вчений прочитав доповідь про народні знання – "Наука неписьменних в Україні".

У листі до Б. Гребінки 23 березня 1898 р. Федір Кіндратович писав: "треба б якось зробити щоб і нашу Україну зарепрезентувати на Всесвітній виставці що буде у Парижі у 1900 р. ... Окрімного місця не дадуть – се вже російський амбасад не пустить, та де у нас і гроші тиї, щоб те спорудити і де у нас те національне почуття щоб це зробити (хиба ми фінляндці або чехи?..) ...Я б міг зробити загальний план такої вистави – себ-то рід програми..."

У 1903 році Федору Кіндратовичу вдалося вперше після тривалої перерви побувати в Україні. Вчений приїхав улітку до Львова і разом зі своїми послідовниками працює в експедиціях на Галичині, Буковині та Закарпатті й виклав їх матеріали в окремій праці, а також активно друкувався у французьких виданнях, знайомлячи Західну Європу з Україною. Набувши достатніх знань, вчений з головою поринає у вивчення минулого й сучасного України. Він бере участь як автор та редактор у більшості тогочасних наукових журналів та збірників, де постійно публікує відомості про наукове українознавство. Зокрема вчений був редактором журналів "Антропология" (паризьке видання французькою мовою) та "Матеріали до україно-руської етнології", що виходив у Львові за ініціативою І. Франка. Під його редакцією вийшло сім томів львівського журналу (1899-1905 pp.).

Під його керівництвом зібрані великі за обсягом матеріали із соматології (розділу антропології, що вивчає фізичні риси живої людини).

У зимовий період, окрім викладацької та наукової роботи, Ф. Вовк працював над підготовкою першої української енциклопедії. Впродовж 1909-1910 рр. він виїжджає за кордон з науковими доповідями та лекціями, які читає у провідних європейських університетах. У наукову школу Вовка входили і вчені-дослідники з України: П. Єфименко, М. Рудинський, А. Носов, С. Руденко, Л. Капіца та ін.

Надзвичайно важливою для української нації є робота Федора Кіндратовича над енциклопедією України. На початку Першої світової війни семирічна праця багатьох науковців ледь не зникла безслідно, і лише завдяки Федорові Вовку світ побачив видану в 1916 році енциклопедію у двох томах під назвою "Украинский народ в его прошлом и настоящем", де були вміщені дві його фундаментальні праці: "Етнографічні особливості українського народу" та "Антропологічні особливості українського народу".

Після падіння Російської імперії, у 1917 році уряд Української Народної Республіки звернувся до всіх діячів української науки і культури, які свого часу змушені були залишити Батьківщину, з закликом повернутися в Україну і взяти участь у розбудові національної держави. Й сам Федір Вовк від початку революції мріяв про свій переїзд в Україну, про відкриття кафедри антропології в Київському університеті. 29 жовтня 1917 року вчена рада Київського університету обрала його завідувачем кафедри географії та етнографії. Без вагань приймає запрошення взяти участь в організації Української Академії наук. В червні 1918 року викликали з Петрограда до Києва для участі у роботі комісії, що розробляла Статут Української Академії наук.

З надією зустрів видатний вчений звістку про створення в Києві Центральної Ради. Наполегливо працював над статутом УАН, розробляв проект створення Антропологічного інституту в Києві, брав участь у формуванні каталогу українських старожитностей і творів мистецтва, які зберігались у музеях і приватних колекціях Петрограда.

А згодом академік В. Вернадський запрошує його до участі в організації Української Академії наук. У відповідь на запрошення 11 червня 1918 р. Ф. К. Вовк вирушає із Петрограда до Києва. Залишався один крок до бажаного і вистражданого повернення в Україну.

По дорозі в поїзді він застудився і тяжко захворів. Довелося висадитися з поїзда у м. Жлобині поблизу Гомеля (Білорусія), де він, пролежавши без пам'яті два тижні, помер 29 червня на 72-му році життя. Поховали видатного вченого на сільському цвинтарі поблизу білоруського міста Жлобина на березі Дніпра, не судилося великому патріотові України дістатися рідної землі.

Федір Кіндратович був викреслений з вітчизняної науки на багато років тільки за те, що у своїх працях звертався до питання антропології й етнографії України. Він своїми дослідженнями розвінчував вигадки російських імперських істориків, котрі доводили, що Україна – це усього лиш "юг России", її "окраина", й заперечували існування українського народу, мови, культури.

Спадщина Федора Вовка (з врахуванням публіцистичних статей) нараховує 628 праць, виданих переважно іноземними мовами в різних країнах світу, які давно стали бібліографічними раритетами. Колекції та матеріали, зібрані ним, становлять цінну частину фондів багатьох музеїв. Його бібліотека стала основою книгосховища Інституту археології НАН України. Перебуваючи більшу частину свого життя за межами України, вчений ще в 1915 р. заповів усю свою наукову спадщину майбутній Академії наук України.

Після смерті вченого радянська влада спершу прихильно ставилася до його наукового доробку. Луначарський своїм декретом наказав охороняти квартиру дослідника у Петербурзі, де зберігалися зібрані Вовком матеріали. У 1920-1930-х роках у Києві діяв Кабінет (Музей) антропології та етнології ім. Ф.Вовка.

Завдяки одному з учнів Вовка, вченим О. Алешко 1921 року у Київ було перевезено архів і бібліотеку Федора Кіндратовича і створено Музей антропології та етнографії професора Ф. Вовка, який складався з трьох відділів: етнографії, антропології та передісторії. Музей (згодом Кабінет антропології) розгорнув значну наукову, видавничу і популяризаторську діяльність. Однак у 30-ті роки Кабінет антропології, як і Етнографічну комісію ВУАН, Інститут історії матеріальної культури було розгромлено, а Ф. Вовку наліплено ярлик буржуазного націоналіста.

20 травня 2016 року в Полтаві вулицю Коп'яка було перейменовано на вулицю Федора Вовка.

Високу оцінку науковій діяльності вченого дав Михайло Грушевський. За його словами, Федір Вовк "ставив собі за особливу честь, що завдяки рефератам термін "Україна" потрохи виробляв собі місце..." Федір Кіндратович писав М. Грушевському: "Пишу... тільки за для того, щоб хоч потроху заводити українську працю до загальноєвропейської науки, щоб якомога частіше нагадувати людям, що є на світі Україна і щоб добитись признання її, коли не у політиці, то хоч у науці". З іншого боку, вчений намагався популяризувати в Росії досягнення закордонних науковців, особливо досягнення французької школи антропологів.

Та під час сталінських репресій більшість учнів та послідовників Вовка було репресовано, а саму установу закрито. Радянську владу не влаштовували дослідження Вовка в антропології, де вчений доводив, що українці антропологічно відрізняються від росіян. Єдиним із учнів Вовка, хто дивом уцілів, був П. Єфименко, який згодом очолив Інститут археології АН УРСР.

Наукова реабілітація здобутків Федора Вовка розпочалася після 1991 р.

Закиди щодо націоналізму Вовка були помилковими. За своїми поглядами вчений стояв ближче до народників. Цікаво, що Вовк адаптував своє прізвище до мови тієї країни, де проживав або де видавав свої роботи. Так, українською він підписувався як Федір Вовк, російською – як Федор Волков, румунською – перекладав своє прізвище, як Лупулеску, що в перекладі і означало "Вовк". Професор нерідко підписувався як Хведір Вовк.

10 лютого 2015 р. вітчизняні дослідники заснували "Центр палеоетнологічних досліджень" ім. Федора Вовка. Метою Центру є розв'язання наукових, освітніх і пам'яткоохоронних проблем у сучасних археологічній, антропологічній, ентологічній та інших суміжних науках. Центр діє на базі кафедри археології та музеєзнавства КНУ ім. Тараса Шевченка.

У 2007 році в селі Крячківці на Пирятинщині в приміщенні сільського Будинку культури відкрився музей Федора Вовка.

Основною метою Федора Вовка була популяризація України в Європі. Всі його праці та дослідження стосувалися рідної землі. У науковому світі Європи Федір Вовк користувався величезним авторитетом. Вчений зі світовим ім'ям виявився непотрібним власній країні, якій присвятив більше 30 років кропіткою науковою роботи.

Мрія Федора Кіндратовича – бодай на схилі віку жити в Україні й творити для свого народу – так і не збулася.

Література

Вовк Ф. Антропологічні особливості українського народу / Ф. Вовк. – К. : Фотовідеосервіс, 1994. – 96 с.

Вовк Хведір. Студії з української етнографії та антропології / Х. Вовк. – К. : Мистецтво, 1995. – 335 с.

Вовк (Волков) Федір Кіндратович : [український етнограф, антрополог, археолог народився 17 березня 1847 р. в с. Крячківка на Полтавщині] // Провісники духовності в Україні: довідник. – К., 2003. – С. 376–377.

Вовк Федір Кіндратович (1847-1918) : [нар. у с. Крячківці Пирятинського повіту на Полтавщині] // Альманах пошани й визнання Полтавщини. – Полтава, 2003. – С. 44–45.

Вовк Федір Кіндратович // Енциклопедія історії України: в 5 т. – К., 2005. – Т. 1. – С. 589.

Вовк Федір Кіндратович // Реабілітовані історією. Полтавська область: у 27-и т. – Київ-Полтава, 2007. – Кн. 5. – С. 68–72.

Вовк Федір Кіндратович // Україна: хронологія розвитку. Імперська доба. 1800-1917 рр. – К., 2011. – С. 102–103.

Вовк Федір Кіндратович : [етнограф, антрополог і археолог] // Шаров І. 100 видатних імен України. – К., 1999. – С. 81–85.

Галян Г. Федір Вовк і Полтавщина / Г. Галян // Третя Полтавська наукова конференція з історичного краєзнавства. Матеріали. – П., 1994. – С. 274–277.

Коваленко О. Україну йому заборонили до смерті... / О. Коваленко // Освіта України. – 2015. – 2 лют. – С. 15.

Конта Р. Етнологічна діяльність Федора Вовка в Науковому товаристві ім. Шевченка: дорадянська та діаспорна історіографія / Р. Конта // Вісник Книжкової палати. – 2013. – № 2. – С. 40–42.

Кушнір В. Українська ідентичність і українці Північної Добруджі у працях Федора Вовка / В. Кушнір // Українознавство. – 2013. – № 1. – С. 136–139.

Нагірняк З. Безцінні дослідження Федора Вовка / З. Нагірняк // Народна армія. – 2012. – 5 трав. – С. 6.

Наулко В. Вовк Федір Кіндратович : [нар. в с. Крячківка, нині Пирятинський р-н Полтавської обл.] / В. Наулко // Енциклопедія Сучасної України. – К., 2005. – Т. 4. – С. 680–681.

Наулко В. Учений надзвичайного широкого профілю (Федір Вовк) / В. Наулко // Історичний календар 2003. – К., 2003. – С. 295–303.

Скобельський В. Нові назви вулиць Полтави / В. Скобельський // Полтавський вісник. – 2016. – 13 жовт. – С. 6.

Скрипник Г. Народознавча діяльність Хведора Вовка у світлі сучасної гуманітаристики / Г. Скрипник // Народна творчість та етнологія. – 2012. – № 4. – С. 7–19.

Таран О. Федір Вовк – про місце в історії української антропології : до 160-річчя від дня народження / О. Таран // Народна творчість та етнографія. – 2007. – №2. – С. 4–8.

Федір Вовк (Федір Кіндратович Волков) // Видатні постаті в історії України ХХ ст. – К., 2011. – С. 76–79.

Франко О. Міжнародні наукові зв'язки Федора Вовка: погляд через століття / О. Франко // Народна творчість та етнографія. – 2006. – №1. – С. 65–78.

Франко О. Наукова діяльність Федора Вовка : [етнограф, історик, археолог, антрополог (1847–1918). Родом з Полтавщини] / О. Франко // Український історичний журнал. – 2006. – № 3. – С. 42–56.

Шендеровський В. Вчений світового виміру : [нар. 17 березня 1847 року в селі Крячківці, тепер Пирятинського району на Полтавщині] / В. Шендеровський // Пам'ять століть. – 2008. – № 3. – С. 115–118.

Шендеровський В. Вчений світового виміру : Федір Вовк, уродженець с. Крячківки Пирятинського повіту Полтавської губ. / В. Шендеровський // Вечірня Полтава. – 2007. – 6 верес. – С. 8.

Шендрик Л. Вчений і патріот України : (до 60-річчя від дня народження Федора Вовка) : [антрополог, археолог, етнолог] / Л. Шендрик // Край. – 2007. – №35. – С. 18–20.

Шудря М. Від "хлорофілових зерен" Федора Вовка – до "Історії Подолинського" / М. Шудря // Науковий світ. – 2009. – № 7. – С. 8–12.

Батько української антропології та етнографії

*До 170-річчя від дня народження українського етнографа,
антрополога, археолога Ф. К. Вовка*

Біобібліографічне досьє

Упорядник Олена Григорівна Радутна

Редактор	С. В. Сичова
Комп'ютерна верстка	О. П. Алешкевич
Відповідальна за випуск	М. Г. Максименко

Підписано до друку 10.03.2017. 32 стор. Тираж 4 прим.
Обласна бібліотека для юнацтва імені Олесея Гончара
36039, м. Полтава. вул. Гончара, 25а
<http://libgonchar.org>
E-mail: pobugonchara@ukr.net